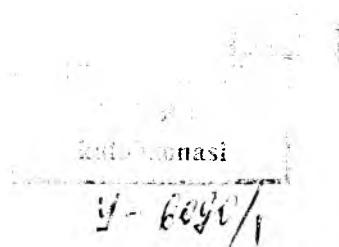

Ф. БОЙНАЗАРОВ

ҚАДИМГИ ДУНЁ ТАРИХИ

*Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги
томонидан олий ўқув юртлари учун дарслик
сифатида тавсия этилган*

ТОШКЕНТ
АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ХАЛҚ МЕРОСИ НАШРИЁТИ
2004

Бойназаров Ф.

Қадимги дунё тарихи: Олий ўқув юртлари учун дарслер.— Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 2004. — 464 б.

Мазкур китоб олий ўқув юртлари таълабатарига дарслер вазифасини ўтаси билан бирга, шу соҳа олимлари ва қадимги дунё тарихи билан қизиққан барча ўқувчилар ҳам керакли маълумотлар олиши мумкин. Ўнда муаллиф ўзининг илгари чон ётирган «Антик дунё» («Меҳнат», 1989), «Ўрга Осиёнинг оттии даври» («Ўқитувчи», 1991), «Қадимги дунё тарихи» («Ўзбекистон», 2002) ва «Қадимги давр тарихи» («Сангзор», 2002) китобларига киригилган маълумотлардан унумли фойдаланган.

ББК 63.3(0)Зя73

Қ **4306020600—470**
М361(04)—2004 — 2004
 ISBN 5-86484-003-3

© Ф. Бойназаров,
 А. Қодирий номидаги халқ
 мероси нашриёти, 2004.

КИРИШ

Инсоният ўзининг қадимги тарихига ҳамма вақт қизиқиш билан қараб келган. Бу даврни биз антик дунё деб атаемиз. Антик дунёда яшаган бобокалонларимиз ҳәётига ҳар биримиз қизиқиш билан қараймиз. Табиийки, улар ўз тили, адабиёти, санъати ва маданиятига эга бўлган.

Атоқли олимлардан X. Кор-Үғли¹, Н. Маллаев², А. Алимұхамедовнинг³ таъкидлашича, маданиятнинг асл бениги шарқ мамлакатлари бўлган, дастлабки адабий ёдгорликлар аввало Миср, Эрон, Хитой, Ҳиндистон, Бобил (Вавилония) каби мамлакатларда яратилган.

Марказий Осиёning антик даврларига оид адабиёт ёдгорликларидан атиги бир-икки нусхаси сақланиб қолганда эди, бугунги авлодларимиз қалби олам-олам қувонч ва фахр-ифтихор ҳисси билан тўлиб-тошган бўларди. Афесуки, бебаҳо антик ёдгорликлар Марказий Осиё адабиётида сақланиб қолмаган. Сўғдиёнанинг антик даврларида яшаган бобокалонларимиз ҳәёти билан археологик қазилмалар орқали танишмиз, холос. Бу ноёб топилмалар узоқ тарихнинг залворли ҳодисаларидан дарак беради. Биз уларнинг шакли, гўзалиги ва ҳоказо жиҳатларига қараб хulosалар чиқарамиз. Антик даврларда бизда муҳташам шаҳарлар бўлганлиги, маданият ва санъат гуллаб-яшнаганингиги фараз қиласмиз. Бу қадимий ёдгорликлар биз учун бебаҳо бойлиkdir. Бу бойлиknинг қиймати пул ёки олтин билан ўлчаммайди, улар қадимий бўлганлиги учун ҳам бебаҳодир. Ахир, бу ёдгорликлар антик аждодларимиз билан тенглош, уларнинг қўли теккан.

Бироқ, антик даврларни ўрганишимизда ёлғиз бу археологик қазилмалар кифоя қilmайди, фақат уларнинг ўзи билангина қаноатланмаймиз. Бу қадим топилмалар ғоят гўзал ва қанчалик ноёб бўлмасин, биз уларнинг факат ташки шаклига қараб фикрлаймиз, тахмин юритамиз.

Биз антик даврларда яшаган бобокалонларимизнинг тимсолий шаклини эмас, жонли ҳәётини кўргимиз, улар билан дардлашгимиз келади. Бобокалонларимиз қандай кишилар бўлган, улар ўз ватанини қанлай севишган, босқинчи душманларга қарши қандай курашгандар?.. Мана шуларни батағсил билсак эди. Ҳозирги дарёлар, шаҳарлар, тоглар антик даврда ҳам худди ишундай бўлганми, уларни ўз қўзимиз билан кўрсан деймиз. Бунинг имкони борми? Ахир, бу ҳақда ҳеч бир ёзма

¹ Кор-Оғли X. Узбекская литература. М.: «Высшая школа», 1976, 5–7-бетлар.

² Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Т.: «Ўқитувчи», 1976. 27–30-бетлар.

³ Алимұхамедов А. Антик адабиёт тарихи. Т.: «Ўқитувчи», 1976, 5-бет.

манбага эга эмасмиз-ку? Тўғри, антик Сүғдиёнадан бизга ёзма «гувоҳ» стиб келмаган. Қадим аждодларимиз ҳақида «сўзловчи» шаҳарларниң қолдиқлари, тўғзал санъат обидалари, бебаҳо археологик топилмалар қолган, холос.

Биз авлодлар қалбини бир бебаҳо бойлиқ ўзига асир этади. Бу қадим Сүғдиёна ҳақида ҳикоя қўлиувчи грек ва Рим адабиёти намуналаридир. Уларни варақтасак, Марказий Осиё ҳалқларининг оғзаки ижодиёти жуда қадим замонлардаёқ ўзига хос равишда ривожланганинг гувоҳи бўламиз. Бундай оғзаки ижод намуналари бўлмиш «Тўмарис» афсонаси Геродотининг¹ «Тарих» асаридан, «Широқ» афсонаси эса Полиэнининг «Ҳарбий ҳийалалар» китобидан салмоқти ўрин эгаллаган. «Греклар ўзтарининг гўдаклик даврлари билан, кишиликининг мукаммал ва мумтоз намоянларни сифатида, бутун кишилиқ жамиятининг гўзаллик даврини ифода қиласиллар. Гомер (Хомер) достонларини ўқиркан, кишилиқ дунёси ўзининг порлоқ гўдаклик (фақат грекларнини эмас) даврини хотирлайди»², деб ёзган эли улуғ рус тақиҷиси В. Г. Белинский. Ҳақиқатининг асл ифодасига эга бўлган бу сўзлар инсониятнинг гўдаклик даврини куйловчи Гомер асарлари нақалар бебаҳо эканлигини тасдиқлайди. Ҳамма ҳалқларининг гўдаклик даври бир-бирига ўхшашиб ҳолда кечган. Шунинг учун ҳам фақат ўзимизнинг эмас, ўзга ҳалқларининг антик даврларига ҳам қизиқини билан қараймиз. Гомер достонларида тасвирланган воқеалар бизга яқиндан танишлек, улар гўё тарихимиз ҳақида ҳикоя қиласетгандек туялади. Жаҳонда грек адабиётидан маънавий озиқ олмаган биронта адабиёт топилмаса керак.

Антик дунёning бадиий гўзаллигига асос соглган Гомер ижодигина эмас, шу билан бирга. Эсхил, Софокл, Эврипил ва Аристофан каби сўз санъаткорларининг нодир адабиёт дурдоналари ҳам битмас-туғанмас бадиий эстетик завқ манбаидир. Гесиод, Геродот, Фукидид, Кеенофонт каби тарихий насрни гўзал саҳифалар билан бойитган улуг истеъодларининг мўътабар номлари ҳам биз учун ғоят қимматлидир. Бу адилларининг асарларида антик ўтмишини ўзига хос қирраларини кузагамиз.

Антик дунёning яна бир гўзал бадиий саҳифаси бўлмиш Рим адабиёти ҳам юнон адабиётидан озиқ олиб, унинг таъсирида ривожланди,

¹ Геродотининг эрамиздан аввалиги V асрда. Полиэнининг эрамиздан иларни И асрда яшаганлигини эсласангиз. Ўрта Осиёда оғзаки ижод қадим даврлардаёқ ривожланганинг гувоҳи бўласиз. «Тўмарис» афсонасигаги Эрон шоҳи Кир (эрмиздан илариги 559—529 йил), «Широқ» афсонасигаги Доро I (эрмиздан аввалиги 521—489 йил)нинг яшаб ўтган даврими назарда тутиб, бу афсоналар шу йиллар атрофида яратилганлигини аниқлаш мумкин — Муалиф.

² Белинский В. Г. Таъланган асарлар. Т.: Ўзбекистон Давлат национальни музейи, 1955, 173-бет.

тараққий этди. Антик даврнинг сўнгги босқичи ҳисобланган Рим адабиёти ҳам инсониятга олам-олам маънавий бойликлар инъом этди.

Дарҳақиқат, грек ва Рим адабиёти мисолида биз ўз ўтмишилизнинг гўдаклар давриниң кўрамиз. Бой ва бетакрор тарихимизнинг антик даври тасвирланган гўзал саҳифаларга дуч келамиз. Ҳатто, Гомер даврларидаёқ, скифларниң номи узоқ Афинага етиб борганди. Бу ўринда Гомернинг скифлар ҳақидаги фикри беихтиёр эътиборимизни ўзига жалб этади. «Гомер ўзининг поэмасида скифлар ҳақида кўйлаган эди, — леб ёзди Флавий Ариян «Александрийн юриши» асарида. — Скифлар ҳақиқатгўй одамлар бўлган. Улар Осиёда яшайди, бир оз камбағалроғу, аммо жуда ҳақиқатгўй»¹.

Бу сатрларни мутолаа қилиб туриб, чуқур ўйга толасан, киши. Эрамиздан илгариги VIII—VII асрларда яшаган юнон шоири Гомернинг скифларга бундай таъриф бериши тасодифий ҳол бўлмаса керак, албатта. Бундан аён кўринадики, ўша даврларидаёқ Греция билан Марказий Осиё ўртасида сиёсий-маданий алоқалар мавжуд бўлган. Қадимдан жаҳон кезицни энг яхши одат деб билган грек ва Рим сайёҳлари Марказий Осиёга бир неча маротаба ташриф буоришган. Греция, Ўрта Осиё, Хитой, Ҳиндистон мамлакатлари орасида карvon тинименз қатиаб турган. Эрамиздан анча илгариёқ ўрта осиёликларга Филотаун — Афлотуи (Платон), Суқрот (Сократ), Арасту (Аристотель), Букрот (Гиппократ), Файсогурас (Пифагор) номлари яқиндан таниш эди. Бу улуғ олимларни ўрта осиёликлар худди ўзларининг донишманлариdek ҳурмат билан тилга олганлар. Улар ҳақида халқимиз орасида донолик ва ақл-фаросатдан ҳикоя қўйувчи хилма-хил афсоналар яратилган.

Узоқ юнон ўлкаси билан Марказий Осиё халқлари ўртасида қадим-қадим замонлардаёқ маданий алоқа бўлганинг аниқ мисоллар орқали ҳам исбот этиш мумкин. Жумлалан, фессалияликларниң қадимий ённомаси бўлган «Эллада қаҳрамонлари» асарида амазонкалар ҳақида ҳикоя қўйинади². Муаррих адаб Юстиннинг фикрича, амазонкалар скиф авлодларидан бўлган экан³.

Улуғ юнон фожианависи Эсхилнинг (Эрамиздан илгариги VI асрда яшаб ўтган) фикрича, инсон зотига олов ҳадия этмоқчи бўлган Прометей ҳукмдор Зевснинг қаҳрига учраб, скифлар ўлкасидаги қояга занжирбанд қилинади⁴.

Эрамиздан аввалги VI—V асрлардаёқ бўлиб ўтган эрон-юнон уруши чогила узоқ юнон ўлкасидан Барқалик бутун бир элат Бақтрияга, милет

¹ Ариян Флавий. Поход Александра. М.—Л.: Изд-во АН, 1962, 33-бет.

² Эллада қаҳрамонлари. Т.: «Ёш твардия», 1976, 134—136-бетлар.

³ Юстин. Эпитета Помпея Троя. «Вестник древней истории», 1954, № 2, 211-бет.

⁴ Эсхил. Занжирбанд Прометей. Т.: F. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978, 11-бет.